

לקוטי תורה

עם ביאורי
הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

שביעי של פסח

תשפ"ה

ד"ה "ששת ימים תאכל מצות" (השלישי)

לקוטי תורה צו, דף טו עמודה ב

לומדים יקרים,

השבוע מתפרסם הביאור לד"ה "ששת ימים תאכל מצות" (השלישי), שכבר התפרסם בעבר.

תוכן העניינים

- ביום השביעי עצרת 3
- גאולה שלעתיד לבוא 5
- בחינת שמיעה ובחינת ראייה 6
- "אודך ה' כי אנפת בי" 9
- ספירת העומר 11
- שביעי של פסח, הגאולה האחרונה 13

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת אחי האהוב ינון פליישמן, שנפל במלחמה

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת

מורנו ורבנו הגדול אשר מימיו אנו שותים

הרב עדין בן אברהם משה אבן ישראל (שטיינזלץ) זצ"ל

להקדשת החוברות לעילוי נשמת יקיריכם התקשרו: 052-886-8823

"ששת ימים תאכל מצות, וביום השביעי עצרת להוי"ה אלוקיך, לא תעשה מלאכה". הנה מצינו ששלושה ימים טובים נקראים עצרת: חג השבועות – זמן מתן תורה, ושמיני עצרת שהוא זמן שמחת תורה, ושביעי של פסח. וגדול מה שנאמר בשביעי של פסח יותר ממה שנאמר בכולן, שנאמר בו "להוי"ה אלוקיך", ולא 'לכם' כבשאר ימים טובים שיש בהם חציו לה' וחציו לכם, כי אם כולו לה', והוא יום קריעת ים סוף. וגדולה

החג. לעומת זאת, שמיני עצרת שמסיים את חג הסוכות הוא חג בפני עצמו – אומרים בו 'שהחיינו' בפני עצמו, וגם בשבועות אומרים 'שהחיינו' ייעודי, ואילו שביעי של פסח הוא 'רק' יום טוב – מין יום חג כזה, שתלוי ועומד, ובכל זאת נאמר בו יותר ממה שנאמר בכולם.

שנאמר בו, בשביעי של פסח: "עצרת להוי"ה אלוקיך", ולא 'לכם' כבשאר ימים טובים. בשאר ימים טובים כתוב: "עצרת תהיה לכם" (במדבר כט, לה), ואילו שביעי של פסח זהו החג היחידי שכתוב בו: "עצרת לה' אלוקיך". בשאר ימים טובים שכתוב "לכם" אנחנו אומרים שנכון שכתוב גם "לה'", אבל כתוב גם "לכם", ולכן אומרים בימים טובים שיש בהם חציו לה' וחציו לכם, אבל בשביעי של פסח כי אם כולו לה' – ליום הזה יש ייחוד שהוא כולו לה'. גם מהבחינה ההלכתית כתבו על כך שזה יום מיוחד שלא ברור אם יש מצווה לאכול בו, ומה המצווה שצריך לקיים בו. בשאר החגים ישנן מצוות של החג ועניין של החג, ואילו שביעי של פסח הוא "עצרת לה' אלוקיך" – חג בפני עצמו. גם בתורה עצמה לא כתוב שום דבר על עניינו של החג, בעוד בשאר החגים כתוב משהו.

והוא יום קריעת ים סוף. יום שביעי של פסח הוא יום קריעת ים סוף, וגדולה

אחרי ביעור חמץ אומרים כמעט בכל קהילות ישראל, ש-"כשם שאנחנו מבערים את החמץ מבתינו כך הקב"ה יבער את כל הקליפות, ואת כל החיצונים, ואת כל המזיקים" – שהם בעצם כולם חמץ ממין אחר. ומכיוון שהחמץ העיקרי הוא חמץ שבעיסה, החמץ שבלב, וכדי לראות את החמץ צריכים להדליק אור – נעשה עכשיו קצת ממין העניין הזה.

ביום השביעי עצרת

"ששת ימים תאכל מצות, וביום השביעי עצרת להוי"ה אלוקיך, לא תעשה מלאכה" (דברים טז, ח). הפסוק מדבר על העניין של 'יום שביעי' של יום טוב. הנה מצינו ששלושה ימים טובים נקראים עצרת, ישנם שלושה ימים טובים שקוראים להם גם 'עצרת', והם: חג השבועות – זמן מתן תורה, שנקרא 'עצרת' ואומרים שהוא סיום והשלמה של חג הפסח. ושמיני עצרת שהוא זמן שמחת תורה, ושביעי של פסח. וגדול מה שנאמר בשביעי של פסח יותר ממה שנאמר בכולן. שביעי של פסח הוא חג מוזר. בשונה מיתר החגים, בשביעי של פסח לא אומרים 'שהחיינו' מפני שבעצם כל ימי הפסח נספחים ליום הראשון, וכך יוצא ששביעי של פסח הוא בעצם מין חג מיותר שנמצא לבדו ואין לו אחיזה משלו – הוא רק יום המסיים את

הייתה ביזת הים וכו', שהוא עניין העלאת ניצוצין וכו' (ועיין ברבות שיר השירים, בפסוק "תורי זהב", ועיין מ"ש בד"ה "נאו לחיך" בעניין תורי זהב). ו-"ראתה שפחה על הים" וכו', "קחם על זרועותיו", כמשל התינוק שאינו יכול לראות למרחוק והגביהו אביו לראות.

והנה כתיב: "עד יעבור" וכו' "עד יעבור" וכו' שתי פעמים, דהנה לעתיד כתיב: "והניף ידו על הנהר בעיים רוחו והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים" (ועיין ברבות ריש קהלת סוף פרק הבל הבלים), וכתיב בתריה: "אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני",

שנפלו – וזוהי 'ביזת מצרים'. קריעת ים סוף הייתה השלמה של העניין הזה: כשבני ישראל עברו את ים סוף, זו הייתה ההשלמה של יציאת מצרים, ובזה היה גמר העלאת הניצוצות.

וכמו שכתוב: "ראתה שפחה על הים יותר ממה שראה יחזקאל בן בוזי הנביא" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דשירה, פרשה ג) – אפילו שפחה שהיא איננה מישראל והיא רק מעין נספח לעם ישראל, ראתה על הים התגלות במדרגה עליונה יותר ממה שראה יחזקאל הנביא, שמתאר בנבואתו את המרכבה של השכינה. באותו כיוון כתוב שאפילו תינוקות היו אומרים: "זה א-לי ואנוהו" (שמות טו, ב) – הבחינה של 'זה' היא בחינה של התגלות גדולה מאוד, שירדה בקריעת ים סוף עד למדרגה של הפחות שבפחותים. יש המון מדרשים על העניין הזה – לא רק מדרשים על שפחות ועוברים שאמרו שירה וכך הלאה והלאה. הרבה מהמדרשים מדברים על כך שקריעת ים סוף הייתה מין שינוי של מהות העולם, שינוי שהוא לא 'מכה' אלא הוא עניין של הפיכת היום ליבשה.

במזמורי תהילים כתוב בכמה וכמה צורות על העניין של הפיכת הים ליבשה, כמו גם

הייתה ביזת הים מביזת מצרים (מכילתא דרבי ישמעאל בא, מסכתא דפסחא, פרשה יג). מה שבזזו ישראל על הים היה גדול יותר ממה שלקחו ממצרים. וכיוצא בזה אנחנו אומרים בהגדה של פסח: "במצרים לקו עשר מכות, ועל הים לקו חמישים מכות"; חמישים מכות – חמישים ומאתיים מכות. כל אחד מוסיף כמה מכות, אבל יוצא שעל הים, בקריעת ים סוף היו פי חמש מכות. אם במצרים הייתה "אצבע אלוקים", על ים סוף הייתה "היד הגדולה" – בה יש לפחות חמש אצבעות.

שהוא עניין העלאת ניצוצין. באופן כללי העניין של ביזת מצרים הוא העלאת ניצוצות, אותם הניצוצות שנפלו בשבירת הכלים. אומרים שבשבירת הכלים, לפני בריאת העולם, נפלו רפ"ח ניצוצות, ומאתיים מהם יצאו עם ישראל ממצרים. כך שלנו נשאר רק חלק קטן, ואיתם אנחנו נאבקים במשך הזמן. על זה אומרים "הפח נשבר" – ה'ר' נפל וה'פ"ח' נשאר.

יוצא שיציאת מצרים הייתה עניין של העלאה גדולה. כשישראל יצאו ממצרים הם כביכול יצאו מהמקום הנמוך ביותר, מערוות הארץ, מתחתית הירידה, וביציאתם העלו איתם את כל הניצוצות

שלנו, שהרי אנחנו אומרים בכל חג וחג ואפילו בחגים שזה לא שייך "זכר ליציאת מצרים" – עם כל זה, אנחנו אומרים שיש שתי גאולות: יש את גאולת מצרים ויש את הגאולה לעתיד לבוא, שהיא הגאולה האחרונה והשלמה שאין אחריה כבר שלבים וייסורים ונפילה.

דהנה לעתיד לבוא כתיב: "והניף ידו על הנהר בעיים רוחו והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים" (ישעיהו יא, טו). בפסוק הזה מדובר על כך שהקב"ה עובר ומכה על הנהר, והנהר מתחלק לשבעה חלקים כדי שאפשר יהיה ללכת באופן של "והדריך בנעלים", זאת אומרת שלעתיד לבוא אפשר יהיה ללכת בתוך הנהר בנעליים.

וכתיב בתריה, אחריו: "אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני" (ישעיהו יב, א). הגאולה הזו היא "אודך כי אנפת בי", היא תיקון לכל הייסורים של כל הגלות. אמרו על הגאולה ועל השלמת הגאולה שכדי שתהיה הרגשה של גאולה שלמה לא מספיק שיהיה ביטול השעבוד, אלא הגאולה צריכה להיות דבר שאדם יוכל לומר עליו "אודך ה' כי אנפת בי". הנקודה היא שהתיקון צריך להיות של כל מה שהיה בעבר, כמו הפסוק בתהילים: "שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה" (תהילים צ, טו). בימי בית שני למרות בניית בית המקדש, ולמרות שישראל התקבצו בחזרה לארץ והייתה מלוכה יהודית, בני ישראל ידעו שזאת לא גאולה שלמה והם נהגו ימי אבלות. הייתה הרגשה ש-זה לא זה', שהתיקון שהיה אז עדיין לא תיקן את כל מה שהיה לפני כן. "אודך ה' כי אנפת, ישוב אפך ותנחמני" -

בשירת דבורה ובעוד מקומות, כאשר העניין של הפיכת הים ליבשה הוא השינוי. במקום אחר הוא מדבר על זה ש-עלמא דאתכסיא' – שהוא בחינת ים, הופך להיות יבשה – שהיא 'עלמא דאתגליא'. יש כאן תיאור של הבחינה של ההתגלות שבה הכל מתגלה: כל העולם נפתח, כל מה שהיה חבוי מתגלה עכשיו ונראה לכל. לכן "ראתה שפחה על הים", כלומר כל העולמות נעשו מפולשים, ואפשר היה לראות את העולם מקצה ועד קצהו.

על הים נאמר: "ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי" (הושע יא, ג), ונתנו לזה משל פשוט: כמשל התינוק שאינו יכול לראות למרחוק, והגביהו אביו לראות. זהו "ולקח": הקב"ה לקח את כל עם ישראל על זרועותיו, שזוהי הבחינה של העלאה – שכל עם ישראל עלה למדרגה כזו שכולם יכלו לראות. זאת אומרת שזה לא בא מפני שהעולם נעשה במהות אחרת, אלא שעם ישראל הוא זה שעלה – הוא נלקח על ידי הקב"ה, והוא העלה אותם מעלה-מעלה, עד שהם היו יכולים לראות את כל מה שקורה בכל המציאות כולה. בקריעת ים סוף הייתה התגלות גדולה, ובמתן תורה הייתה כביכול ראייה שנייה.

גאולה שלעתיד לבוא

והנה כתיב בשירת הים: "עד יעבור עמך הוי", **עד יעבור עם זו קנית** (שמות טו, טז), **שתי פעמים**, כלומר כתוב פעמיים "עד יעבור". קריעת ים סוף ויציאת מצרים הם הגאולה הראשונה. למרות שזוהי גאולה שעליה אנחנו בונים את כל החיים

וכתיב: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", דהיינו כמו שעברו בני ישראל בעלותם ממצרים את מי ים סוף שהוא בחינת סופא דכל דרגין, כן לעתיד לבוא יעברו את הנהר להיות בבחינת עבר הנהר. כמו שכתוב: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם", והוא ה- "נהר היוצא מעדן" (ועיין מ"ש מזה בד"ה "אם בחקתי").

וידוע שעדן הוא בחינת חכמה, ו- "איזהו חכם הרואה את הנולד" בבחינת ראייה. ונהר היוצא מעדן הוא בחינת בינה, שהוא בחינת שמיעה והבנה בהתבוננות בגדולתו יתברך.

במקום אחר הוא מדבר על העניין של 'עברי'. הביטוי הזה מופיע במקומות שונים: אברהם אבינו מכונה למשל 'אברהם העברי' (בראשית יד, יג), וגם יונה הנביא מעיד על עצמו: "עברי אנוכי" (יונה א, ט). מסבירים שהעניין של הבחינה של 'עברי' הוא 'זה שנמצא מעבר לנהר'. הכינוי 'אברהם העברי' מבטא את הצד המהותי שמתואר בדברי חז"ל: "כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד" (בראשית רבה מב, ח). אברהם העברי הוא זה שנמצא מעבר – מעבר לכל המהויות של העולם. העניין שהקב"ה יחתוך את הנהר לעתיד לבוא, פירושו של דבר הוא שאנחנו לא עוברים את ים סוף, את סוף המדרגות – אלא את עבר הנהר, אנחנו עוברים לצד השני של הנהר – הצד השני של העולם.

בחינת שמיעה ובחינת ראייה

וידוע, שעדן הוא בחינת חכמה. ו- "איזהו חכם הרואה את הנולד" (תמיד לב), שהוא בבחינת ראייה. ולעומת זאת, נהר היוצא מעדן הוא בחינת בינה, שהוא בחינת שמיעה והבנה בהתבוננות בגדולתו יתברך. יש חלוקה כללית שמחלקים בין

הוא בחינת התיקון השלם, השלמת כל הדברים שהיו.

וכתיב: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו). דהיינו כמו שעברו בני ישראל בעלותם ממצרים את מי ים סוף, ומה זה מי ים סוף? שהוא בחינת סופא דכל דרגין, סוף כל המדרגות – ובני ישראל עברו את ים סוף, את הים האחרון. כן לעתיד לבוא, יהיה כמו שכתוב: "והניף ידו על הנהר בעיים רוחו והכהו" (ישעיהו יא, טו), שאז יגיעו למדרגה שיעברו את הנהר להיות בבחינת עבר הנהר.

כמו שכתוב: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם" (יהושע כד, ב), והוא הבחינה של ה- "נהר היוצא מעדן" (בראשית ב, י). הוא מפרש את "בעבר הנהר ישבו אבותיכם" שבמובן מסוים, אבותינו והמקור שלנו הוא מהצד השני של המציאות – מעבר לנהר. הנהר הזה מחלק את המציאות של העולם: יש חלק אחד הוא מתחת לנהר או בצד מסוים של הנהר, ויש את מה שהוא בעבר השני של הנהר – וזוהי המציאות השלמה. אנחנו אמנם עברנו את הנהר ואנחנו חיים בצד הזה שלו, אבל עדיים יש גם את 'עבר הנהר'.

אבל ההתבוננות עדיין איננה דומה לאותה ההשגה שיש לי בדבר בעצמו. לפעמים אני יכול להסיק מסקנה לגמרי מחויבת, למשל מה קורה בצד האחר של הקיר או מה קורה בצד האחר של דברים, ומההשגה הזו שאני משיג אני יכול להגיע לביטחון גמור – אבל עדיין ההשגה הישירה של הדבר בעצמו היא בבחינת ראייה, שכן החכמה היא סוג של השגה שבה אדם מכיר בדבר בעצמו.

כאמור, יש דרגה אחרת – וכאן הוא רוצה לומר שזה העניין של נהר היוצא מעדן – שבה אני משיג את הדברים בבחינה של ראייה. גם אצל מי שהוא מגדולי המאמינים, גם כשיש לו השגה שבאה מתוך התבוננות והוא יודע את הדבר הזה לאשורו על בוריו כמו שהוא יודע כל דבר אחר – אף על פי כן השגת הראייה, שהיא השגת הנבואה – היא משהו אחר. ההבדל בין החכם והנביא הוא שהחכם יודע דברים מבחינת חוכמתו, מצד השגתו, והנביא פשוט רואה אותם. בכל זאת, יש צדדים שהחכם עדיף מנביא מפני שהחכם יכול להשיג דברים שהנביא לא יכול להשיג – את אותם הדברים שאי אפשר לראות, כיוון שהוא יכול להסיק על מציאויות הרבה יותר רחוקות.

גם בתוך המציאות שלנו, בתוך עולם הטבע, אני יכול להסיק הרבה יותר ממה שאני יכול להגיע בהשגה אישית בלתי אמצעית. ועדיין, אמנם יש הרבה מאוד דברים שאני מסיק ואני בונה עליהם תילים, אבל חסרה בהם בחינת החוויה, הוודאות, הדבר שאני בעצמי ראיתי.

חכמה לבינה, ואחת מהחלוקות הללו היא החילוק שיש בין בחינת הראייה ובחינת השמיעה. זה לא חילוק בין חוש הראייה וחוש השמיעה, אלא זו הבחנה בין הראייה שהיא בחינה שבה האדם חווה בכלי ראשון את המציאות – כשאדם רואה דבר הוא יודע שהוא קיים, לבין השמיעה שבה אדם שומע – מישהו מספר לו מה הוא ראה. כלומר העיסוק בשמיעה ובראייה כאן הוא כבחינה ולא כחוש: בחינת השמיעה היא דבר שבא מכלי שני, ואילו בחינת הראייה היא ההסתכלות הבלתי אמצעית, ההשגה מכלי ראשון.

התבוננות היא בבחינה של שמיעה, מפני שההתבוננות היא כאשר אדם מבין עניין מתוך עניין. ההתבוננות היא הסקת מסקנות על ידי חשיבה – אינדוקטיבית או רדוקטיבית – אך גם המסקנות שאדם מגיע אליהן מתוך זה שהוא מתבונן בעניין מסוים, הן אינן דומות לחוויה של הראייה הישירה, שהיא חוויה ממין אחר – בחינת החכמה היא הבחינה שבה יש לי השגה ישירה של המהות.

בבחינת הבינה אני לא משיג מהות אלא משהו היוצא מהמהות; אני יודע שיש איזו מציאות, אבל אינני משיג אותה בעצמה. אני יכול לדעת על קיומה, והידיעה על הקיום יכולה להיות כל כך ממשית שאני יכול לבנות עליה דברים. בסופו של דבר הרבה מאוד מהחיים שלנו בנוי על דברים שאנחנו לא רואים בעין: אנחנו יודעים על קיומם, אנחנו יודעים על מציאותם, ומתוך כך אנחנו יוצאים, וזה כוח ההתבוננות.

והנה ים סוף נגזר לשנים עשר גזרים למניין שבטי בני ישראל, כדכתיב: "לגזור ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו", בכדי שכל שבט ושבט במסילתו יכוון כל חד לפום שיעורא דיליה (עיין מ"ש בד"ה "מזמור שיר חנוכת הבית"). ולעתיד כתיב: "והכהו לשבעה נחלים", כנגד בחינת שבעה רועים, שלושה אבות וארבע אמהות. (ועיין מ"ש מעניין שבעה רועים בד"ה "ראיתי והנה מנורת זהב כולה וכו' ושבעה נרותיה עליה", ועיין מ"ש בד"ה "והיה אור הלבנה" בעניין "שבעתים כאור שבעת הימים"). והנה עתה, בזמן דעכשיו לא נתגלה בחינת עבר הנהר הנ"ל, אבל לעתיד לבוא כתיב: "אראנו נפלאות", אראנו בחינת ראייה כנ"ל. וזהו "אודך ה' כי אנפת בי", דהיינו ייסורים, קושי השעבוד, פרנסה. ולכן "ישוב אפך ותנחמני", שעל ידי שסבלנו העוני והדוחק נזכה לבחינת התגלות, בחינת "בעבר הנהר", כנ"ל.

שהיה. אחרי שראיתי את ה' כבר אין יותר לא שאלות, לא פקפוקים, לא עניינים – זה דבר שנמצא מעל ומעבר, זוהי המדרגה האחרונה.

אנחנו נמצאים ליד הנהר – הנהר יוצא מעדן ואנחנו שותים ממימי הנהר, אבל לעתיד לבוא הקב"ה יבקע את הנהר ואנחנו נגיע אל עבר הנהר – שהוא המדרגה של בחינת עדן, בחינת החכמה בעצמה. אנחנו נעבור אל העבר השני, ושם נגיע לידי "ואמר ביום ההוא זה ה' קיוונו לו" (ישעיהו כה, ט), כל השנים קיוונו לו, ועכשיו נראה בישועתו.

והנה ים סוף נגזר לשנים עשר גזרים למניין שבטי בני ישראל, כדכתיב: "לגזור ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו" (תהילים קלו, יג). ים סוף לא נגזר רק פעם אחת, אלא הוא נחתך לשתיים עשרה חלוקות, למניין השבטים. בכדי שכל שבט ושבט במסילתו, יכוון כל חד לפום שיעורא דיליה, כל אחד ואחד לפי השיעור שלו. מדוע צריך היה לחלק לשנים-עשר שבטים נפרדים? הם לא היו יכולים ללכת יחד בנתיב אחד? הרי הקב"ה יכול לעשות דרך

אני חושב שבסיכום של ספר איוב, זה מה שהוא רוצה להגיד. איוב אומר: "לשמע אוזן שמעתיך, ועתה עיני ראתך על כן אמאס ונחמתי על עפר ואפר" (איוב מב, ה-ו). התמצית של ספר איוב היא שכל הזמן דיברו על פילוסופיה, שאלו האם המציאות היא כזו או כזאת, האם הוא גדול או לא גדול, על זה שהוא נורא, נפלא, עושה מעשים וכו' – אבל בסופו של דבר, זה הכל שאלות של פילוסופיה, של עיון ומחשבה. באמת כשמסתכלים בספר איוב אפשר לראות שתוכן הדברים הוא לא חדש; אולי הפיוט לא קיים קודם, אבל תוכן הדברים עצמם – גדולת ה', גבורת ה', המסתורין – כל זה נמצא כבר קודם. אז מה מתחדש? למעשה, זה בעצם מה שאיוב אומר בסוף: "לשמע אוזן שמעתיך ועתה עיני ראתך". עכשיו, אחרי שעיני ראתך – אז הכל כבר לא חשוב; אחרי שאני מגיע להשגה הזו כל היתר לא חשוב. היה לו עושר, היה לו כבוד, היו לו ילדים, היה לו רכוש – אבל כל זה כבר לא חשוב. "עתה עיני ראתך", עכשיו אני יכול להתנחם על העפר, על האפר, על כל מה

"אודך ה' כי אנפת בי"

וזוהו "אודך ה' כי אנפת בי" (ישעיהו יב, א), מה זה 'אנפת בי'? דהיינו ייסורים: קושי השעבוד, קושי הפרנסה. כל העניין של הגלות הוא כל כולו עניין של ייסורים. יש ייסורים גדולים, יש ייסורים קטנים – אבל כל כולו הוא עניין של ייסורים. ולכן "ישוב אפך ותנחמני", שעל ידי שסבלנו העונוי והדוחק נזכה לבחינת התגלות, שהיא בחינת "בעבר הנהר". יש צד שבגלות יכולים להיות דם ואש וכל מיני דברים נוראים – כמו אחת הנבואות הכי נוראות בתנ"ך: "אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן", "והעולה על רוחכם היו לא תהיה" כי "ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוק עליכם" (יחזקאל כ, לב-לג). למעשה, בגלות אנחנו במסלול שאין ממנו נסיגה, וזה יכול להיות מסלול בדם ואש, אך בסופו של דבר – הגלות לא עומדת על הקטסטרופה אלא על הסבל המתמשך. זוהי תמצית הגלות.

מהרבה בחינות עולה שקל יותר לשאת דבר שבא בבת אחת, אפילו דבר נורא, מאשר סבל מתמשך. חנניה, מישאל ועזריה הם הראשונים שמפורש עליהם שהם מסרו את נפשם על קידוש ה' בעבירה שהיא "ייהרג ובל יעבור", והם הלכו לכבשן האש. אבל הגמרא (כתובות לג:) אומרת שאם היו מכים את חנניה, מישאל ועזריה – הם היו משתחוים לפסל. כלומר אותו אדם שמוכן ויכול ללכת ולמות בשריפה, יודע שזה דבר שיש לו קצה, אבל ייסורים מתמשכים – זהו דבר חמור יותר מכל דבר, כולל מוות.

רחבה שבה יכולים לעבור יחד. מה שהוא מסביר כאן זה שאומנם בתוך ים סוף כל אחד ראה, אבל כל אחד ראה באופן אחר. כל שבט הוא אופי אחר, ולכן כל שבט רואה לפום שיעורא דיליה – לפי המדרגה שלו ולפי האופי שלו, ולכן כל שבט צריך לעבור בנתיב בפני עצמו והוא לא יכול לעבור בנתיב של שבט אחר.

ולעתיד כתיב: "והכהו לשבעה נחלים" (ישעיהו יא, טו), שהוא כנגד בחינת שבעה רועים שנזכרים בגאולה לעתיד: "שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם" (מיכה ה, ד). יש מצד אחד שבעה רועים של הגאולה, ומצד שני יש שבעה רועים בבחינה אחרת, שהיא כנגד שלושה אבות וארבע אמהות. (ועיין עוד מ"ש מעניין שבעה רועים בד"ה "ראיתי והנה מנורת זהב כולה ושבעה נרותיה עליה", שבהמשך הפסוק שם כתוב: "שבעה ושבעה מוצקות" (זכריה ד, ב)).

והנה עתה בזמן דעכשיו, לא נתגלה בחינת עבר הנהר הנ"ל. אנחנו נמצאים עכשיו מהצד השני של הנהר, כלומר אנחנו נמצאים מהצד שבו הנהר משקה אותנו ואנחנו שותים מהנהר שהוא הבינה – מרחובות הנהר (מי שזוכה להגיע למדרגה של רחובות הנהר). אבל לעתיד לבוא כתיב: "אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו), ומה זה אראנו? בחינת ראייה כנ"ל. "כימי צאתך מארץ מצרים" – בפעם הזו שלעתיד לבוא אני 'אראנו' נפלאות, כלומר הכוונה היא שאפשר יהיה לראות את כל הדברים הללו בבחינה של שלמות הראייה מכל וכל.

וזוהו "ששת ימים תאכל מצות", ולא 'שבעת' ימים. כי הפסוק הזה נאמר על העתיד, שיום השביעי יהיה "עצרת להויה אלוקיך", בחינת עבר הנהר היוצא מעדן, שאין בו לא אכילה וכו', לכן לא יהיה בו אכילת מצה, לחם עוני. לכן כתיב: "לא תעשה מלאכה" סתם, ולא "מלאכת עבודה" כדכתיב בשאר ימים טובים שהותרה בהם אוכל נפש. אבל ביום השביעי הנ"ל לעתיד לבוא, "לא תעשה מלאכה" סתם, אפילו מלאכת אוכל נפש נמי במשמע, לפי שאין בו לא אכילה וכו', כנ"ל. והנה הגם שבלילות הראשונים של פסח נתגלה בחינת מוחין דגדלות כידוע, רק שזה היה לפי שעה בבחינת דילוג שלא כדרך הטבע, ולכן צריכה להיות ספירת העומר אחר בחינת ההתגלות הנ"ל, "היום יום אחד" וכו', היינו כדי להמשיך ב-"מעט מעט אגרשנו" (רוצה לומר שבכל יום נעשה בירור מידה אחת מהמידות שבנפש הבהמית, על ידי המשכת "היום יום" וכו').

מוכנים למות על איזה עניין, לא יכלו לעמוד בייסורים מתמשכים, אפילו כשהייסורים לא היו ייסורים גופניים בלתי נסבלים, אלא ייסורים הרבה פחות חמורים; אנשים לא יכלו לעמוד בזה, הם נשברו. זהו העניין של השכר שהוא הזכיר, שבגלל שסבלנו נזכה לקבל את ההתגלות בבחינה של "בעבר הנהר".

עכשיו הוא חוזר לעניין הראשון במאמר: וזהו "ששת ימים תאכל מצות" (דברים טז, ח), ולא כתוב 'שבעת' ימים. זו תמיד הייתה שאלה: למה כתוב "ששת ימים"? כי הפסוק הזה נאמר על העתיד, שיום השביעי יהיה "עצרת להויה אלוקיך". בעצם יום שביעי של פסח הוא רק פיקדון עכשיו, אבל עיקרו של החג הזה הוא שהוא החג של הגאולה לעתיד.

בחינת עבר הנהר היוצא מעדן, שאין בו לא אכילה ולא שתייה, ולכן לא יהיה בו אכילת מצה, לחם עוני. לכן כתוב "ששת ימים תאכל מצות, ביום השביעי" – כלומר כשיגיע היום השביעי. יש שישה ימים של העולם, ויש את היום השביעי שהוא יום שכולו שבת, יום שמופרש

הייסורים המתמשכים, שנים על שנים, שנים של ייסורים ושל קושי ושל דוחק, הם בעצם הסבל הגדול.

במשנה במסכת ברכות (ט, ה) כתוב: "בכל לבבך – בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע. ובכל נפשך – אפילו הוא נוטל את נפשך. ובכל מאדך – בכל ממונך". לכאורה זה דבר מאוד מוזר: גם אדם שחס על ממונו, כשיש לו ברירה לתת את הכסף או לתת את החיים – הוא נותן את הכסף, ואילו מכאן נראה ש-"בכל מאדך" זוהי הדרגה העליונה יותר. אבל הסיבה היא למעשה אותו דבר: "בכל נפשך" הוא מאורע חד פעמי, זוהי מסירות נפש, אבל "בכל מאדך" – אם נגזר על אדם לנדוד מפני שאין לו פרנסה – זה דבר שהרבה יותר קשה לשאת אותו. המסירות של דוחק מתמיד, של ייסורים = ויכול להיות שאף אחד מהם לא מגיע לחומרה של ייסורי מיתה, אבל הם נמשכים ונמשכים – זהו דבר יותר חמור שקשה יותר לסבול אותו. אגב, גם בתוך המציאות מתברר שבהרבה בחינות כל שיטות העינויים, כולל שיטות פסיכולוגיות, הוכיחו שאנשים שהיו

ספירת העומר

והנה הגם שבלילות הראשונים של פסח נתגלה בחינת מוחין דגדלות כידוע. כתוב בכתבי האר"י שבלילה הראשון של פסח (בחון לארץ זה שני לילות) יש התגלות של 'מוחין דגדלות', שהיא מדרגה של גילוי ושל ראייה, של השגה ממשית, כמו שכתוב שם: "נגלה עליהם מלך מלכי המלכים וגאלם" (מההגדה של פסח).

רק שזה היה לפי שעה בבחינת דילוג שלא כדרך הטבע, ולכן צריכה להיות ספירת העומר אחר בחינת ההתגלות הנ"ל. כלומר ולכן מתחילים את ספירת העומר אחר כך, מפני שאם זה היה לפי הסדר, אז אחרי בחינה של התגלות היה האדם היה צריך לשאול את עצמו: מה אני צריך יותר? הרי כבר הייתה לי התגלות! אבל ההתגלות של ליל הסדר היא התגלות שבאה בקפיצה, היא לא באה באופן מסודר, ומפני שהיא לא באה באופן מסודר, היא כל כולה זמנית, היא כל כולה חוויה שאני יכול לומר שראיתי משהו, אבל אני לא הבנתי מה ראיתי; השגתי משהו, אבל לא הבנתי מה השגתי! כדי להשיג דבר מסוים אני צריך שתהיה לי הכנה להשגה הזו, ואם אין לי הכנה להשגה – אז ההשגה נעשית מעל ומעבר לכוח הקיבול שלי.

בספירת העומר אומרים: "היום יום אחד לעומר", וביום שני "שני ימים לעומר", וכן על זו הדרך. היינו כדי להמשיך ב-"מעט מעט אגרשנו" (שמות כג, ל), (רוצה לומר שבכל יום נעשה בירור של מידה אחת מהמידות שבנפש הבהמית, על ידי המשכת "היום יום כך וכך בעומר"). כלומר

מהעולם הזה ואז גם אין אכילת מצה. נראה שהחלוקה של "ששת ימים תאכל מצות" ו-"וביום השביעי עצרת" היא חלוקה לשני עניינים שבעצם לא שייכים אחד לשני. אפשר היה לכתוב: "ששת ימים תאכל מצות", או "שבעת ימים תאכל מצות" – אבל מה שייכת העצרת לעניין המצות? אלא העניין הוא שהעצרת הזו היא עצרת לה' אלוקיך.

והוא מדגיש את העניין הזה. לכן כתיב שם "לא תעשה מלאכה" סתם, ולא "מלאכת עבודה" כדכתיב בשאר ימים טובים שהותרה בהם אוכל נפש. מישהו פעם רצה לומר שיכול להיות שביום השביעי של פסח אסור לעבוד כמו בשבת, מפני שכתוב בו "לא תעשה מלאכה" ובשאר ימים טובים כתוב "מלאכת עבודה". 'מלאכת עבודה' היא מלאכה שמוגדרת כמו עבודה רגילה, אבל מלאכה של 'אוכל נפש' מותר לעשות ביום טוב. ואילו כאן נאמר: "עצרת לה' אלוקיך לא תעשה מלאכה" – בכלל.

אבל ביום השביעי הנ"ל שלעתיד לבוא, בעצם עליו נאמר: "לא תעשה מלאכה" סתם, שאפילו מלאכת אוכל נפש נמי במשמע, למה? לפי שאין בו לא אכילה ולא שתייה לעתיד לבוא. כלומר בעצם מדובר על יום שהוא כולו שבת, על יום שהוא שינוי גמור במבנה של העולם. שאחרי שנעבור את הנהר בפעם השנייה, זה יהיה מעבר ממין אחר, והמעבר הזה יהיה לעולם אחר, למציאות אחרת של עולם – וממילא, כל מה שהיה במציאות הזו לא יהיה שייך בו.

ולמשל כמו אחד שנתן מתנה לחברו כיס מלא זהובים, שמתחילה מקבל המתנה בפעם אחת בכלל, ואחרי זה הוא סופר ומונה הזהובים מעט מעט בפרט (ועיין מ"ש ריש פרשת שלח בעניין עגולים ויושר, שהוא גם כן כעניין כלל ופרט. ועיין מ"ש סוף ד"ה "כנשר יעיר").

לעומת זאת כאשר יש סדר שיש בו הכנה, הדברים עובדים בצורה אחרת. כאשר יש הכנה, כאשר הולכים דרגה אחר דרגה, אז המתנה או הבחינה איננה דורשת להתחיל עוד פעם מהתחלה. אבל כשהדברים באים בדילוג ושלא כדרך הטבע – אחרי שכבר הגעתי אני בעצם צריך להתחיל את הכל מהתחלה.

יש סיפור מדהים בגמרא אודות נכדו של רבי שמעון בר יוחאי. רבי יהודה הנשיא, שהיה תלמיד של רשב"י וחבר קרוב של בנו, שאל: האם נשאר עוד ילדים לרבי אלעזר בן רבי שמעון? התברר שיש בחור אחד שמסופר עליו שלא התנהג באופן ראוי. מה עשו? לקחו את הבחור הזה וסמכו אותו בכדי שיקרא רבי. אחרי כן נמאס לו שהיו מושיבים אותו ללמוד, אבל אז אמרו לו: עכשיו קוראים לך רבי – נותנים לך את כל הכבוד הזה, אז אתה לא יכול להתעסק עם מה שהתעסקת קודם; זה לא נאה לך! ובעקבות כך הוא החליט להישאר, ולאחר מכן הוא גם נעשה גדול כאבותיו.

הנקודה פה היא אותה נקודה: כשיש דבר שנוצר בדרך מסודרת, אז לא צריך להחזיק אותו; אם הדברים היו נעשים בצורה מסודרת, הוא לא היה צריך להתחיל ללמוד את האל"ף-ב"ת אחרי שהוא כבר קיבל סמיכה להיות רבי. אבל במקרה כזה, כשמישהו זוכה בדרך הזו של זכות אבות, אז קודם-כל הוא לומד את כל הכיבודים,

ספירת העומר היא בעצם המשכה שעל ידה אני צריך לתקן את המידות, והדבר הזה נעשה באופן איטי.

למה אני עושה את זה? מפני שכביכול קיבלתי את המתנה של פסח כשאני עדיין לא מוכן, כשאני עדיין מלוכלך, כשאני עדיין לא יודע מה קרה איתי. לכן, אחרי שבעצם קיבלתי את כל זה, אני צריך להתחיל את כל הסדר מהתחלה. זה כמו כשמישהו מקבל איזו מתנה גדולה, איזו בחינה גדולה, ואחרי שהוא מקבל את המתנה הזו הוא מתחיל לתהות: מה אני עושה עם כל זה?

העניין הזה מופיע גם בהגדה של פסח. בהגדה מביאים את הפסוק: "ואראך מתבוססת בדמך... ואת ערום ועריה" (יחזקאל טז, ו), ובעצם אומרים שגאולת מצרים היא בבחינה של "ואת ערום ועריה" – ששם התיאור הוא של ילדה קטנה ומלוכלכת שלוקחים אותה ומוציאים אותה: "ואלבישך רקמה, ואנעלך תחש, ואחבשך בשש" (שם י) וכך הלאה. מה קורה באמת כשיש דבר כזה – כשלוקחים איזו ילדה מסכנה, מטושטשת, שלא יודעת מה קורה איתה, ומוציאים אותה בבת אחת מתוך הרפש? ממצב שהיא 'ערום ועריה' למצב שהיא לבושה ונמצאת איזה היכל של מלכות? נכון שמצד אחד יש נתינה וזה עניין גדול, אבל העניין הגדול הזה עדיין לא מעוכל, ולכן עכשיו צריך להתחיל את כל הדרך.

עכשיו יושב וסופר אותה לאט-לאט, כלומר אני בעצם מקבל לעצמי את מה שקיבלתי במתנה.

שביעי של פסח, הגאולה האחרונה

בעצם, הוא נכנס כאן לשלושה דברים: לליל הסדר, לעניין של ספירת העומר, ואחר כך לשביעי של פסח. שביעי של פסח, כמו שהיה בזמן הגאולה של פסח מצרים, הוא בעצם החג שמרמז על ה- "עצרת לה' אלוקיך" שהיא העצרת הגדולה, בבחינה כזו של "השיר האחרון", שבעצם מדבר על הגאולה שהיא גאולה שלמה. בעתיד לא נצטרך את השלבים הללו, מפני שעכשיו אנחנו עושים את ההכנות. כשישראל יצאו ממצרים הם יצאו כמעט בכוח, הם לא היו מסוגלים להבין את הגילוי. הם לא הבינו והם לא ידעו על מה מדברים איתם; את עשרת הדיברות הם קיבלו מיד אחרי שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים. מהבחינה הזאת, בעצם קודם כל יש גאולה, ישועה והצלה ורק אחר כך אפשר לדבר איתם על מה בעצם מדובר. ההסבר וההבנה מגיעים אחרי, מפני שכל עוד יש גילוי של מוחין דגדלות אז לא לומדים – זה סוג של התגלות שבאה בבת אחת. אבל לעתיד לבוא יהיה דבר אחר – מפני שלגאולה הזו יקדמו אלפיים שנה או יותר מאלפיים שנה, שבהן בני אדם עובדים.

יש את ים סוף ויש את הנהר. ים סוף הוא הגבול מאחור: עברנו פעם את ים סוף, זה היה מעבר אחד, ועכשיו אנחנו נמצאים במעבר שהוא המעבר המקורי. כמו

ורק אחר כך הוא מתחיל ללמוד אל"ף-בי"ת.

למעשה, כל עניינה של יציאת מצרים הוא שעם ישראל קיבל מוחין דגדלות – "נגלה עליהם מלך מלכי המלכים", אבל מכיוון שהמקבלים לא היו שייכים לזה, הכל היה מטושטש בשבילם ולכן הם היו צריכים ללכת.

גם בבחינה של דרכי עבודה זה עובד בצורה כזאת. חוויה שרבים חווים, וזה כתוב בספרים כבר מימי הביניים והלאה, היא ש-"אין חוזק מן החסידות בתחלתו" (הרוקח בהקדמה לספרו). כשאדם נכנס לעולם של קדושה, אפשר לראות שיש לו כיוון מסוים, שהבחינה של ההתעוררות הפנימית נמצאת במעלה גבוהה מאוד – היא נוכחת והיא בהרגשה של התגלות. כשאדם מקבל איזושהי החלטה, כשהוא קופץ ויוצא החוצה; אם הוא בטומאת ארץ העמים, בערוות הארץ, והוא יוצא החוצה – אז יש מתנה ש"נגלה אליו מלך מלכי המלכים", כלומר זו לא נתינה לתוך נפשו של האדם, אלא זו נתינה שהיא סוג של מתנה שבאה מלמעלה. והעניין הוא אחרי הקפיצה הזו מתחילה העבודה.

ולמשל כמו אחד שנתן מתנה לחברו כיס מלא זהובים, שמתחילה מקבל המתנה בפעם אחת בכלל, אבל יש כל כך הרבה בכיס הזה, ולכן אחרי זה הוא צריך לשבת והוא סופר ומונה הזהובים מעט מעט בפרט, כמו ספירת העומר. כלומר את המתנה הגדולה קיבלנו בפסח, ועכשיו אנחנו מתחילים לספור. כבר קיבלתי את המתנה, אבל לא ידעתי לאמוד אותה – היה כל כך הרבה בבת אחת, ולכן אני

לעשות בזה. אבל יכול להיות מישהו שאיננו יודע את זה – בן כפר או ילד שלא יודעים למה לשים לב כשקוראים מודעה כזאת. בדומה לזה, אדם הראשון היה יכול להיות מושלם בכל השלמויות וחכם בכל מיני חכמות – ועדיין הוא היה פרא. אנחנו אולי לא נהיה חכמים יותר, אבל אנחנו מגיעים עם סוג מסוים של ניסיון בהרבה מאוד דברים, ולכן אנחנו מקווים שכשאנחנו נחזור לשם לא יצטרכו לזרוק אותנו בחזרה.

זה למעשה כל העניין של הגאולה לעתיד: הגאולה הזו היא גאולה שבאה אחרי הגלות, אחרי הייסורים ואחרי שאנחנו עבדנו בעצמנו. בגאולה הראשונה שהיא גאולת מצרים, קודם כל קיבלנו ורק אחר כך היינו צריכים להבין מה בדיוק קיבלנו. כמו שאמרתי זה, העניין של הגאולה האחרונה לעומת הגאולה הראשונה: בגאולה האחרונה אני כבר מתחיל לספור, וכל ספירה היא תוספת של מטבע קטן וכך אני מגיע למספר גדול. עכשיו אנחנו בעצם כבר סופרים – לא יום אחד, ולא שבעה ימים ולא שבעה שבועות.

בסוף ספר דניאל (ט, כד) הוא מספר על גאולה, ושם הוא מדבר על "שבעה שבועים" – על שבעה שבועים ועל עוד שבעה שבועים וכן הלאה – וזו גם כן ספירה, וגם אנחנו עוסקים עכשיו בספירה אחרת. אם עד עכשיו אנחנו מכירים גאולה שהיא באה בבת אחת, הגאולה שלעתיד תהיה כמו שכתוב שלעתיד לבוא לא יאמרו "חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים", אלא "חי ה' אשר העלה את ישראל מארצות צפון" – מפני שיהיה

שכתוב בבראשית, הקב"ה שם את הכרובים מקדם לגן עדן כדי לשמור את דרך עץ החיים - שהיא בעצם המעבר. עכשיו הנהר חוסם לנו את הדרך אל דרך עץ החיים, שזה המקום שממנו אנחנו יונקים. יש דרכים לעבור את הנהר הזה, ולעתיד יעבירו אותנו לעבר השני של הנהר, ואז אנחנו כביכול נחזור מן הגן אל העדן. זוהי התכלית והשלמה הגמורה של כל העולם הזה, ובשביל ההשלמה הזו אנחנו עוברים את מה שאנחנו עוברים. על כל מה שקרה במשך כל הזמן עד המעבר, נאמר: "אודך ה' כי אנפת בי".

אדם הראשון בגן עדן היה מופלג בחכמה, אבל היה לו חיסרון אחד. זה קורה לפעמים שמישהו מופלג בחכמה, אבל אין לו שום ניסיון ולכן הוא לא יכול לעבוד. הוא לא עובד בתפקיד שלו לא מפני היעדר החכמה או היעדר שכל, אלא מפני שחסרים לו דברים שיוצרים את הניסיון. אומרים שאין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם – כלומר יש דבר שבא מתוך הניסיון. אנחנו חיים בעולם הזה ותקוע איתנו נחש – לפעמים הוא נחש קטן ולפעמים הוא נחש גדול – והנחש מספר לנו כל מיני סיפורים. אבל בתוך העולם הזה אני כבר יודע שיש נחש, ולכן אני יודע שכשהנחש אומר לי משהו אני צריך לחשוב מה הכוונה שלו. בעולם שלנו מפרסמים מודעות, ומותר על פי חוק לתלות מודעה, אבל אין חובה על פי חוק לכתוב במודעה את כל האמת. כשאני קורא מודעה אני יודע שמישהו רוצה למכור לי משהו, והוא יסביר לי שזה חינוך וחצי חינוך, ואני מבין ויודע מה ניתן

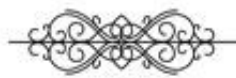

הסכום בסדר, הכל בסדר – אבל אין לנו תאריך פירעון ברור. בינתיים אנחנו חוזרים על הראשונות, אנחנו מדברים על פסח מצרים, פסח דורות; אבל לגבי "עצרת לה' אלוקיך" – אנחנו צריכים לחכות.

לנו מין אחר של גאולה, שגאולת ארץ מצרים היא מקרה פרטי לעומת הגאולה הזו.

הבעיה היא שזה כמו שנותנים לאדם שטר שיש בו חור. יש במה לשלם, אבל אני לא יכול לבוא ולגבות את השטר משום שאין בו תאריך גבייה. זוהי הבעיה של הגאולה לעתיד: אומרים לי שהכל יהיה בסדר, חוץ מזה שאין את התאריך. החותם בסדר,

גיליון שבועי עם ביאורי חסידות של הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ זצ"ל

הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ זצ"ל, שנודע במהלך השנים בשל פירושו לתלמוד, היה גם מורה לחסידות. סגנונו הקולח, ישיר והפשוט, מבקש לבאר את תורת החסידות העמוקה באופן נהיר ורלוונטי מתמיד. במשך כשישים שנה מסר הרב שיעור שבועי בחסידות, "חוגי חן למשנת חב"ד", אשר עסק בספרי היסוד של תורת חב"ד.

בגיליונות השבועיים מובאים ביאורים על ספרי 'תורה אור' ו-'ליקוטי תורה', שהם קבצי מאמרי חסידות מעמיקים מאת ר' שניאור זלמן מליאדי - בעל התניא ומייסד חסידות חב"ד - על פי סדר פרשות השבוע. בשיחה חיה ובחן, מבאר הרב את מושגי היסוד והשקפתה של החסידות, ומכניס את פנימיותם של המאמרים אל תוך עולמם ונפשם של הלומדים. השיעורים והגיליונות מכוונים להאיר ולעורר את השומעים לחיות, התלהבות וכנות בעבודת ה'; לתפילה, התמסרות ודבקות בקב"ה.

נשמח לתרומה עבור
המשך הפצת הגיליונות!
תרומה מומלצת: ₪ 2

לקבלת גיליון
שבועי דיגיטלי

המעוניין לקבל את הגיליון בכל שבוע, מודפס או דיגיטלי, מוזמן ליצור קשר:

TalmideiHarav@gmail.com | 055-663-1275

מרכז שטיינזלץ
למד את עמי

